

מגילת דוד הקדושה

דף	מאמר	מחבר	מספר
1	מגילת דוד הקדושה	דוד	1
2	מגילת דוד הקדושה	דוד	2
3	מגילת דוד הקדושה	דוד	3
4	מגילת דוד הקדושה	דוד	4
5	מגילת דוד הקדושה	דוד	5
6	מגילת דוד הקדושה	דוד	6
7	מגילת דוד הקדושה	דוד	7
8	מגילת דוד הקדושה	דוד	8
9	מגילת דוד הקדושה	דוד	9
10	מגילת דוד הקדושה	דוד	10
11	מגילת דוד הקדושה	דוד	11
12	מגילת דוד הקדושה	דוד	12
13	מגילת דוד הקדושה	דוד	13
14	מגילת דוד הקדושה	דוד	14
15	מגילת דוד הקדושה	דוד	15
16	מגילת דוד הקדושה	דוד	16
17	מגילת דוד הקדושה	דוד	17
18	מגילת דוד הקדושה	דוד	18
19	מגילת דוד הקדושה	דוד	19
20	מגילת דוד הקדושה	דוד	20
21	מגילת דוד הקדושה	דוד	21
22	מגילת דוד הקדושה	דוד	22
23	מגילת דוד הקדושה	דוד	23
24	מגילת דוד הקדושה	דוד	24
25	מגילת דוד הקדושה	דוד	25
26	מגילת דוד הקדושה	דוד	26
27	מגילת דוד הקדושה	דוד	27
28	מגילת דוד הקדושה	דוד	28
29	מגילת דוד הקדושה	דוד	29
30	מגילת דוד הקדושה	דוד	30
31	מגילת דוד הקדושה	דוד	31
32	מגילת דוד הקדושה	דוד	32
33	מגילת דוד הקדושה	דוד	33
34	מגילת דוד הקדושה	דוד	34
35	מגילת דוד הקדושה	דוד	35
36	מגילת דוד הקדושה	דוד	36
37	מגילת דוד הקדושה	דוד	37
38	מגילת דוד הקדושה	דוד	38
39	מגילת דוד הקדושה	דוד	39
40	מגילת דוד הקדושה	דוד	40
41	מגילת דוד הקדושה	דוד	41
42	מגילת דוד הקדושה	דוד	42
43	מגילת דוד הקדושה	דוד	43
44	מגילת דוד הקדושה	דוד	44
45	מגילת דוד הקדושה	דוד	45
46	מגילת דוד הקדושה	דוד	46
47	מגילת דוד הקדושה	דוד	47
48	מגילת דוד הקדושה	דוד	48
49	מגילת דוד הקדושה	דוד	49
50	מגילת דוד הקדושה	דוד	50

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl Email: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 21, Nummer 2 / Tewet 5768 - Januari 2008

OPLAGE 340 EXEMPLAREN - ABONNEMENT €7,00 - POSTGIROREKENING 259272

MAGIE ROND TWINTIGJARIGE STICHTING JUDAICA ZWOLLE

Van de redactie

Op zondag 4 november 2007 werd in de synagoge van Zwolle op sobere wijze het twintigjarig bestaan van de Stichting Judaica Zwolle gevierd met een korte toespraak van voorzitter Peter van 't Riet voorafgaand aan de jaarlijkse Samuël Hirschlezing. De viering was "omgeven met een vleugje magie", het onderwerp van de lezing die dit jaar werd uitgesproken door Prof.dr. Wout van Bakkum uit Groningen.

In zijn lustrumrede memoreerde Peter van 't Riet de vele activiteiten die de Stichting Judaica Zwolle vanaf 1987 in en rond de synagoge heeft ondernomen teneinde haar doelstelling, te weten de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur, te kunnen bereiken. In zijn toespraak, die u verderop in dit bulletin kunt lezen, stond hij ook stil bij de bijzondere relatie met de Joodse Gemeente van Zwolle, welke gekenmerkt wordt door een grote mate van openheid voor de niet-joodse omgeving en een groot vertrouwen in de activiteiten van de stichting. Als uitdrukking van de waardering van de Joodse Gemeente voor het werk

van Judaica kreeg Van 't Riet uit de handen van Harry Kan, voorzitter van de Joodse Gemeente, een certificaat overhandigd (zie foto) betreffende een vijftal bomen die in het Anne Frank Park in Israël geplant zijn op naam van de stichting. Bij de bijeenkomst waren vertegenwoordigers van leerhuizen uit Arnhem en Groningen aanwezig.

Na deze korte plechtigheid kwam Prof. Van Bakkum aan het woord die in zijn Samuël Hirschlezing inging op het onderwerp *Magie in het jodendom*. Zijn verhaal kunt u nalezen in dit bulletin. Tevens kondigde dagvoorzitter Jan Veldhuijzen de verschijning aan van het boek *Overgeleverd aan de toekomst, Emmanuel Levinas en de Talmud* van de auteur Bas Baanders, die aanwezig was om exemplaren van zijn boek van een opdacht en handtekening te voorzien. Een bespreking van dit boek is eveneens opgenomen in dit bulletin.

Verder treft u een artikel aan van de hand van Wim Neevel over de laatste joodse leerlingen van de Quakerschool Eerde. Een project van leerlingen van het Vechtdal College in Ommen leverde een tentoonstelling op die van 15 maart tot en met 4 mei a.s. te zien zal zijn in het Historisch Centrum Overijssel aan de Eikenstraat in Zwolle.

Harry Kan (links) overhandigt aan Peter van 't Riet het certificaat van de bomen in het Anne Frank Park.

Tot slot wensen bestuur en redactie u het allerbeste toe in het nieuwe jaar 2008.

Bij het vierde lustrum van de Stichting Judaica Zwolle

Toespraak ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de Stichting Judaica Zwolle door haar voorzitter Peter van 't Riet uitgesproken op zondag 4 november 2007 voorafgaand aan de 9e Samuël-Hirschlezing in de synagoge van Zwolle

Dames en heren,

Eenentwintig jaar geleden was de restauratie van de synagoge in volle gang en bij een aantal betrokkenen leefde de gedachte dat er na afloop van de werkzaamheden niet alleen maar een móói gebouw zou moeten staan, maar ook een gebouw waarin allerlei activiteiten op joods gebied zouden kunnen plaatsvinden. Naast de joodse gemeente, die er haar diensten weer zou gaan houden, zouden ook niet-joden in dit prachtige gebouw kennis van het jodendom moeten kunnen opdoen. Het idee viel in goede aarde, zeker bij Joodse Gemeente van Zwolle, die altijd al heel open had gestaan voor haar omgeving, maar ook bij de nog niet zo lang daarvoor opgerichte Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle die het gebouw in beheer zou krijgen.

Met een groepje vrijwilligers werd de Stichting Judaica Zwolle opgericht. Van meet af aan hebben we gekozen voor een brede doelstelling: we zouden niet alleen kennis van de joodse godsdienst verspreiden, maar ook van de joodse geschiedenis, taal en cultuur. Dat maakte een breed palet van onderwerpen en activiteiten mogelijk. In de jaren daarna kwamen tot stand: een breed cursusprogramma, een bibliotheek, een tentoonstelling op het voormalige vrouwen balkon, rondleidingen in de synagoge, het Judaica Bulletin, concerten, studiedagen, het synagogepad in de vorm van excursies, de Samuel-Hirschlezing, boekpublicaties en een website.

Met ere vermeld ik hier de inmiddels overleden Dr. Willem Hero Zuidema, die een belangrijke bijdrage leverde aan de start en de eerste jaren van het Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora, kortweg “Vrij Leerhuis” genoemd, dat dit jaar al zijn 22e seizoen is ingegaan. “Vrij” wil in dit verband zeggen: vrij van geloofsrichting, van levensovertuiging, van kerk, maar ook vrij van synagoge. Dat klinkt wellicht vreemd voor een stichting die haar activiteiten vooral in de synagoge tot uitvoering brengt. Maar ik wil er uitdrukkelijk op wijzen dat de Stichting Judaica Zwolle geen joodse stichting is.

We hebben in onze activiteiten altijd een open sfeer nagestreefd. Het enige wat wij van de deelnemers vragen is respect voor het jodendom en voor elkaar, interesse in en willen leren van het jodendom. Verder is ieder vrij in zijn eigen overtuiging.

Die open sfeer is mede mogelijk gemaakt door de bijzondere samenwerking met de Joodse Gemeente, waarvan ik met name noem de echtparen Daan en Anny Stibbe en Harry en Olly Kan. Het is uniek dat een synagoge zo open staat voor de niet-joodse omgeving. Ik heb diepe bewondering voor deze liberale opstelling van een orthodoxe gemeente.

Wat heeft de Stichting Judaica bereikt in al die jaren? In alle bescheidenheid wil ik een paar dingen noemen. Ik ben mij ervan bewust dat ieder het leeuwendeel

daarbij zelf gedaan heeft. Bij sommigen van joodse komaf heeft de stichting een steentje kunnen bijdragen aan het proces van versterking van hun joodse identiteit. Bij sommigen niet-joden onder ons heeft Judaica een steentje kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van een joodse levensoriëntatie. Aan velen heeft de stichting meer kennis van de joodse religie en cultuur gebracht, en een dieper inzicht gegeven in de joodse herkomst van het christendom. Anderen zijn zich meer bewust geworden van hun christelijk geloof of van hun humanistische levensovertuiging. En ook dat is een goede zaak.

De Stichting Judaica heeft veel hoogtijaren gehad, waarin alle genoemde activiteiten tegelijkertijd werden verricht. Er is veel samengewerkt met de Joodse Gemeente van Zwolle, met de Stichting Voortbestaan, met de Zwolse afdeling van het Genootschap Nederland-Israël, met de Folkertsma Stichting voor Talmudica in Hilversum, met het Bureau voor Kerk & Israël van de Protestantse Kerk in Nederland, met het OJEC, met VU-Podium van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Jarenlang was er een zeer actief, maar klein bestuur dat alles deed. Maar de tijden zijn veranderd.

Vandaag moeten we overschakelen op een grotere groep vrijwilligers, die allemaal één of enkele activiteiten voor hun rekening nemen. In dat omschakelingsproces zitten we nu nog volop. Zo kunnen we het cursuswerk, de tentoonstelling, de Samuel-Hirschlezing en het Judaica Bulletin draaiende houden met werkgroepen van vrijwilligers. En daar zijn we heel blij om. Maar een grootscheepse viering van het twintig jarig bestaan zat er niet in. Vandaar deze bescheiden feestrede. Maar feest is het wel vandaag op deze goed voorbereide ochtend. We hebben een eminente spreker en vanmiddag is de tentoonstelling weer open.

Tot slot een woord van dank aan de Joodse Gemeente en de Stichting Voortbestaan voor de unieke samenwerking. Aan alle bestuursleden en oud-

bestuursleden van de Stichting Judaica voor hun geweldige inzet. Aan alle vrijwilligers van de cursuswerkgroep, de tentoonstellingscommissie en anderen die hand-en-spandiensten verrichten. Dank voor jullie belangrijke bijdrage aan de voortgang van de activiteiten.

En een oproep, want op allerlei gebied kunnen we nog vrijwilligers gebruiken: secretariaat, administratie, huishoudelijke taken, organisatiewerk. Denkt u na vanochtend: dat is misschien wel iets voor mij, dan

kunt u zich bij mij melden en gaan we met u bekijken welke inzet mogelijk is.

De belangstelling voor ons werk is groot. We hebben volle cursussen, ruim 300 abonnees, veel groepen voor rondleidingen, veel bezoekers aan de tentoonstelling, een volle zaal bij de Samuel-Hirschlezing van vanochtend. Het is belangrijk dat het werk van de Stichting Judaica Zwolle doorgaat met uw steun en inzet. Dan kunnen we hopelijk over vijf jaar het volgende lustrum grootser met elkaar vieren.

HET MAGISCHE JODENDOM

Tekst behorende bij de Samuël Hirschlezing 2007 uitgesproken in de synagoge van Zwolle op zondag 4 november door Wout van Bekkum, Hoogleraar Semitische talen en culturen, Rijksuniversiteit Groningen

Deze voordracht staat op naam van een bijzondere man, opperrabbin Samuël Juda Hirsch, die enkele decennia als opperrabbin van het ressort Zwolle en omgeving, in feite van heel de provincie Overijssel, fungeerde. Deze zware taak heeft hij tot het duistere jaar 1941 vervuld. De historische figuur van rabbin Hirsch en deze plek in hartje Zwolle vervullen mij met ontzag voor de rijke, Joodse geschiedenis van Zwolle. Deze Joodse gemeenschap en gemeente hebben in economische en politieke zin een groot stempel op de stad gedrukt, getuige alleen al het aantal van negen Joodse raadsleden dat in de gemeenteraad zitting heeft gehad. Aan de rabbin, *zikhrono livrakhah*, zijn nagedachtenis zal tot zegen zijn, en aan Joods Zwolle vroeger en vooral nu is deze verhandeling opgedragen

Wie over het magische Jodendom spreekt, bedoelt misschien eerst te zeggen dat het Jodendom in deze wereld een magische werking heeft gehad op een reeks van religies waarin de een of andere vorm van monotheïsme of het dienen van één God centraal staat. Als iets magisch is, is het vooral fascinerend, betoverend, aantrekkelijk. Dan zijn we inderdaad bij de juiste betekenis aanbeland, want ook de magie als aparte kunst heeft in alle tijden en in alle delen van de wereld mensen aangetrokken. Het woord magie is lastig te verklaren, maar het heeft grofweg gezegd te maken met een omgang met de wereld waarin bepaalde krachten werkzaam zijn. Die krachten kan een mens aanroepen en zelfs voor zich laten werken. Het is wel zo dat religiewetenschappers vaak niet weten wat zij met het begrip aan moeten. Het is zinnig om hier de Nederlandse antropoloog Arnold van Gennep aan te halen die het volgende beweert: religie is theorie en oefent een bepaalde heerschappij over de geest uit, magie is vooral praktijk en ritueel. Daar zit wat in, maar dat neemt niet weg dat veel mensen niets van magie moeten hebben, het is voor hen alleen maar hocuspocus en verdient geen aparte aandacht binnen een religieus systeem. Magie roept soms angsten op die men bezweert door de magie te veroordelen of op zijn minst te verachten. Wat is magie dan voor een woord? Het komt uit het Perzisch, origineel *magosh*, een betiteling voor een soort van priester die voor bepaalde riten, droomuitleg en waarzeggerij verantwoordelijk is. In het Grieks is het woord overgenomen als *mageia*, en

eigenlijk heeft het begrip magie in de loop van de geschiedenis een oosters tintje gehouden. Als kind keek ik naar het televisie-programma Floris met Rutger Hauer als blonde ridder te paard die het kwaad bevocht. Hij deed dat met zwaard en speer, maar naast hem stond altijd Sindala, de magiër die de vijanden bestreed met toverspreuken en onverwachte gebeurtenissen of met het toedienen van allerhande toverkruiden of middeltjes.

Als wij de vraag serieus willen beantwoorden wat magie met Jodendom te maken heeft, zijn wij er niet met een verwijzing naar Sindala of andere sprookjesachtige figuren. Het antwoord ligt in de cultuurgeschiedenis van het Midden-Oosten vele eeuwen geleden. In de grote rijken van Egypte en Mesopotamië werkten de krachten van vele goden in op het doen en laten van de mensen, en meer nog, op hun succes of falen, op hun leven of sterven. De natuur is vol activiteit: het waait, het regent, de zon schijnt, het vuur brandt, de aarde geeft vruchten, mensen krijgen kinderen, mensen worden ziek en vragen om genezing, mensen worden gebeten door slangen en scorpioenen, mensen krijgen ruzie en vervloeken elkaar. Al deze dingen vroegen toen en vragen nu om herstel dan wel afweer. De wereld toen en nu zit vol gelukwensen en vloeken, een eerste fase van magie want iedereen hoopt dat zijn wensen uitkomen en elke vloek over hem of haar teniet wordt gedaan. Wie zich niet goed voelt, ziek is, pijn heeft, zoekt verlichting in middeltjes. Geneeskrachtige middelen werden en worden met enig

ritueel ingenomen, een tweede fasie van magie. De hoop bestaat dat iemand er beter van wordt, er sterker door wordt (fysieke kracht, potentie, of sterkere liefde), er langer door blijft leven. In de traditie van het allervroegste Sumerische epos zoekt Gilgamesj het levenskruid of het kruid dat onsterfelijkheid brengt. Maar middelen zijn van het moment, waarom niet iets duurzams dat altijd beschermt of afweert, een amulet, een symboolteken op de huid (zoals een tattoo), een bepaalde lengte van haar of baard of bepaalde kleding. Al dit komt u vast wel bekend voor, maar is al even menselijk in het verleden van het Midden-Oosten. De magische werking voor of tegen iets uit zich in een bezwering en bezwering is ook en vooral taal of woord. Iets kan ook door woorden worden veroorzaakt of tegengehouden, een spreuk of formule, maar als dat zo werkt veronderstelt dit een bepaalde opvatting over de taal van mensen. Woorden worden gesproken of gezongen in eindeloze herhaling of hard of zacht uitgesproken, allerlei effecten horen er bij. Nu begrijpt u wel waar ik heen wil: het goddelijke is benaderbaar door het woord, zelfs beïnvloedbaar door het woord. Woorden staan in magische zin niet op zichzelf; er kan ook een rituele wassing zijn voorgeschreven, het brengen van een offer, het bouwen van een tempel. Deze elementen waren of zijn in alle drie grote religies van heden aanwezig, maar het gebruik van het woord is een sterk middel om iets te bereiken. De Hebreeuwse Bijbel getuigt hiervan en stelt zich bovendien teweer tegen misbruik van magie. Toch is er magie, denkt u alleen al aan de staf of de opgeheven hand van Mozes: een zee wordt er door gespleten, water stroomt uit de rotsen, of een oorlog wordt er door gewonnen of verloren. In de nieuwtestamentische boeken is de houding ten opzichte van de magie ambivalent. De apostel Petrus wijst in de Handelingen der Apostelen, hoofdstuk 2:9-24, Simon Magus af. Jezus is in de rol van wonderdoener en genezer en handoplegger en duivelsuitdrijver niets anders dan een magiër. De Oxfordgeleerde Geza Vermes heeft zelfs zijn goede studie over Jezus zo genoemd: *Jesus the magician*.

Magie treffen wij ook aan in het Jodendom door de eeuwen heen. De gemeenschap van Qumran aan de Dode Zee gebruikte het lezen van rimpels in de handpalm en op het voorhoofd om inzicht te krijgen in de toekomst van een persoon. Elders, vooral in het oosten, zijn talrijke Joodse amuletten gevonden en Joodse toverscalen in het Aramees of het Mandeë uit de Perzische tijd, de vierde t/m de zevende eeuw, die de koper of bezitter ervan beschermen tegen demonen of ziekten. In zulke teksten worden talrijke machtige engelen aangeroepen en worden magische namen gebruikt die een mengsel zijn van Babylonisch-Perzisch-Aramees en Hebreeuws. Een populaire bron in dezelfde periode was het boek van de geheimen (in het Hebreeuws *Sefer ha-Razim*). Het boek begint als volgt:

“Dit is het boek uit de boeken der geheimen, die de engel Raziël gegeven heeft aan Noach de zoon van Lamech. Het boek is geschreven op saffiersteen in duidelijke taal en daaruit kan men leren over het

verrichten van wonderen en kennis der geheimen opdoen, de waarden van inzicht, overdenkingen van bescheidenheid, bijzondere adviezen. Die zijn nodig om de verre hoogten te verkennen, in de zeven hemelen rond te gaan en zicht te krijgen op de gang van de sterren en het gedrag van de zon en de maan en de Pleiaden en Orion. Er valt uit op te maken welke tijd er is om te leven of te sterven, goed en kwaad te begrijpen, dromen te verstaan, geesten te bezweren, oorlogen te beëindigen ... In de eerste hemel zijn zeven kampen of groepen. De namen van de engelen in de eerste groep zijn: Orfaniël, Boemadi, Damna, Anokh, Alphi, Amokh, Qativia, Patropi, Gamti, Paoer, Narneteq”, etc.

Het hele boek gaat zo verder met lijsten van engelenamen uit de zeven hemelen, totdat de lezer aankomt bij de allerhoogste klassen, de engelen die God eeuwige lof toezingen. Het schematische karakter van het boek laat zien, dat engelenvoorstellingen in deze tijd van Perzen en Byzantijnen heel gewoon waren evenals die van hun tegenhangers, de engelen van het kwaad of de demonen.

Het is in zulke teksten opvallend, dat de naam van God in Exodus 3 (EHYEH) ingezet kan worden tegen allerlei kwade demonen, van wie de *lil-* of *leyl-*demonen, de demonen van de nacht, het gevaarlijkst zijn. In de middeleeuws-Joodse bronnen verschijnt Lilith, die in Jesaja 34:14 als volgt wordt omschreven: “Het land blijft droog en dor ... woestijndieren en hyena’s komen er bij elkaar; het is een plek waar geesten elkaar ontmoeten; Lilith zwerft er rond die er rust vindt”. Over deze moeder der demonen komen we nog te spreken. In latere tijd was het eveneens gewoon een selectie van psalmverzen voor magisch gebruik te reciteren. De rabbijnen verzetten zich hiertegen met als hoofdreden dat magische rituelen onder het verbod van de afgodendienst vallen, maar ook zij zelf zijn regelmatig in de weer om door middel van een magische handeling iets goeds tot stand te brengen. Zo is er het verhaal van Choni de regenmaker dat in de Babylonische Talmoed wordt verteld. Wanneer de wereld regen nodig had, stuurden de rabbijnen een boodschapper naar Choni en hij sprak een gebed uit waarna de regen viel. Het zat blijkbaar in de familie. Als de rabbijnen vroegen om regen, liep Choni samen met zijn vrouw het dak van zijn huis op en elk van beiden ging op een hoek van het dak staan en samen baden zij daar om regen. De wolken verschenen het eerst aan de kant waar zijn vrouw stond. Later vroegen de wijzen hem om de reden daarvan. Choni gaf daarop het volgende mooie antwoord: “Omdat mijn vrouw de hele dag thuis is en zij brood aan de armen geeft. Die hebben daarvan onmiddellijk plezier, maar ik geef ze bij tijden geld en daar hebben zij niet direct plezier van, daarom verschijnen de wolken het eerst aan haar kant. Het kan er ook mee te maken hebben dat er inbrekers in onze buurt waren. Ik heb toen gebeden dat zij zouden mogen sterven, maar zij heeft gebeden dat zij tot inkeer zouden komen. (Die inbrekers zijn niet gestorven maar

tot inkeer gekomen). Zij heeft het in haar gebed meer bij het rechte eind dan ik”.

Zo het verhaal van Choni al ongewoon is, dat van Rava is nog merkwaardiger en toch herkenbaar voor ons om datgene wat in latere tijd zo bekend zou worden. Op het bijbelvers ‘Jij zult de doden niet raadplegen’ volgt de uitleg: “Iemand mag niet naar een begraafplaats gaan en daar vastend de nacht doorbrengen om een geest op hem te laten rusten die aan hem de toekomst zou kunnen voorspellen”. Toen rabbi Akiba in zijn les bij dit vers aankwam, huilde hij en zei: “Wanneer iemand probeert al vastend een (gewone) geest op hem te laten rusten, wat moet iemand wel niet bereiken die al vastend probeert om de geest van de Sjechiena, de goddelijke aanwezigheid, op hem te laten rusten? Zijn wens zou toch zeker vervuld moeten worden. Maar nee, onze zonden hebben de Sjechiena, de goddelijke aanwezigheid, van ons verdreven, zoals er staat in Jesaja 59:2: ‘Uw overtredingen brachten scheiding tussen u en God’”. Rava zei toen: “Als de rechtvaardigen dat willen door een volledig zuiver leven te leiden, kunnen zij scheppers worden. Er staat geschreven: door uw overtredingen is er scheiding tussen u en God”. Zonder overtredingen is er geen scheiding meer tussen mens en God en is Gods macht bereikbaar voor de rechtvaardigen”. Toen schiep Rava een mens en stuurde hem naar rabbi Zera. Rabbi Zera sprak tot hem, maar hij zei niks terug. Toen zei Rabbi Zera tegen hem: “Jij bent een creatie van de magiërs, keer terug tot stof”. Rabbi Chanina en rabbi Oshaia studeerden iedere sabbat in het boek van de schepping en zo schiepen zij een flink kalf en aten dat op. Dit is een wel heel handige manier om aan eten te komen voor de sabbatviering die in de verte doet denken aan het sprookje van tafeltje-dekje en aan een toverpaleis met prachtige eetzalen en overheerlijke maaltijden.

Dit is de achtergrond van het verhaal dat u zult herkennen als de latere geschiedenis van de *golem*, de door de Praagse rabbijn Löw gemaakte kunstmatige mens. In de vakliteratuur heet de *golem* een artificiële anthropoïde. Bovendien was het ook nog eens een pneumatische anthropoïde, een ademhalende *golem*, een kunstmatig gemaakte, ademhalende maar ook spraakloze mens die zich tegen zijn maker dreigde te keren en daarom weer tot stof werd gereduceerd. De *golem* van Praag is in vele romans beschreven, maar wat is de achtergrond? Het is een oeroud gegeven, in Egypte aanwezig in de zogenaamde *ushabti* figuurtjes, geschapen wezentjes die antwoord zouden geven op vragen die de dode niet meer kon beantwoorden. Sommigen denken in het woord *ushabti* de Hebreeuws-Aramese stam *ashev/hashiv* te herkennen, ‘antwoorden’, dus precies het tegengestelde van de spraakloze golems. Een andere voorstelling komt voort uit een mix van magie en mystiek, de *adam kadmon*, de oermens die door het uitspreken van de heilige Godsnaam tot leven is gewekt en enorme afmetingen heeft; in meer gnostische geschriften wordt deze grote mens op basis van het bijbelvers Daniël 10:1 met het

Hebreeuwse woord voor waarheid, verbonden, waar staat geschreven: “De waarheid van het woord en een groot aantal”. Het Hebreeuwse woord voor waarheid wordt gespeld met de eerste letter van het alfabet, de *alef*, de middelste letter, de *mem*, en de laatste letter, de *tav*. De uitspraak is *emet, alef-mem-tav*, en wanneer de *alef*, de eerste letter wordt weggehaald, krijgt u het Hebreeuwse woord voor dood, *meet*, in het Arabisch en Perzisch: *mat*, zoals in de uitdrukking schaak-mat, *sjah-mat*, het spel dat heet: ‘tot de koning dood is’.

Kortom, er zijn veel ideeën over de oermens en de mens als product van goddelijke schepping, maar wat is dan toch dat boek van de schepping? Het is een Hebreeuws geschrift dat ons terugvoert naar één van onze uitgangspunten in deze magische voordracht, de macht van het woord. Woorden in het Hebreeuws hoeven maar uit twee medeklinkers te bestaan, of zij hebben al betekenis en vele afgeleide betekenissen. Maar daarmee is alleen nog maar het taalkundige niveau aangesproken, in een meer mystieke richting is elke Hebreeuwse letter een wereld op zich en een uiting van goddelijkheid. De tekst van het boek van de schepping gaat daarop in en was al in omloop in de achtste eeuw, dus een eeuw na de komst van de Islam. Het begint als volgt:

“Langs 32 verborgen paden van wijsheid heeft Jah, de eeuwige God der legerscharen, de God van Israël, de levende God en Koning van de wereld, almachtig, barmhartig en gunstig, hoog en verheven, eeuwig wonend in de hoogte, heilig is Zijn naam, verheven en heilig is Hij, Zijn wereld geschapen. Hij schiep Zijn wereld door drie getalsprincipes: tien is het getal, 22 zijn de basisletters, waaronder twaalf letters die in het Hebreeuws niet te verdubbelen zijn. Tien in aantal zoals de tien vingers, vijf naast vijf ... En wat betreft de 22 basisletters, Hij heeft ze gegraveerd, gecombineerd, gewogen en wisselend samengesteld. Daarmee heeft Hij de hele schepping tot stand gebracht en alles wat geschapen werd”.

Deze tekst staat aan het begin van de ontwikkeling van de middeleeuws-Joodse mystiek die *Kabbala* wordt genoemd, waarvan de leer van de getallensymboliek, de *gematria*, een onderdeel is. Er bestaat ook een verband met filosofie, natuurkunde, sterrenkunde en een bepaalde vorm van chemie, de alchemie. Dat is het maken van goud en edelstenen door middel van formules die op grond van lettercombinaties te vervaardigen zijn (bekend als ‘de steen der wijzen’). De korte tekst uit het boek van de schepping zou prima kunnen dienen als sleuteltekst in een Da Vinci Code-achtig boek, maar het was geen fictie voor de Joodse denkers in de middeleeuwen. Zij deden niets anders dan de lijn volgen die in hoofdstuk 1 van de Tora werd aangegeven. God zei: Laat er licht zijn, en er was licht, God sprak en maakte, God zei en schiep. In de uitspraken, woorden, combinaties van letters uiteindelijk, lag Zijn scheppende kracht, basisgegeven voor wat wij al zagen in het talmoedische verhaal over Rava. In de Joodse en christelijke traditie is het woord van God even heilig als God zelf, zodat het een eigen

godelijke status verwerft. *Logos*, het Griekse woord voor woord of rede, wordt al speciale macht toegedicht in de hellenistische traditie als een begrip voor kosmische activiteit van de goden. Wanneer Hellenisme en Jodendom in elkaar schuiven gedurende de laatste twee eeuwen voor de gangbare jaartelling, krijgt *logos* nog meer betekenis als de godelijke boodschap, die tegelijk een openbaring dus uiting van God is. De climax is te vinden in het evangelie van Johannes: in het begin was er de *logos*, het woord, en de *logos*, het woord, was met God, de *logos*, het woord, was God. De Syrisch-christelijke traditie zette deze lijn voort met het begrip *memra*, parallel aan het Hebr. *ma'amar*.

De religies en culturen tuimelen nu als het ware over elkaar heen en de vraag is gerechtvaardigd wat er nog Joods of niet-Joods is aan alle inzicht die u tot dusver in de Joodse magie hebt verkregen? Deze vraag is goed te beantwoorden met behulp van de zogeheten astrale magie. Dat is de magie van de zon, maan en sterren, de stand van de planeten en de sterren en hun betekenis voor de toestand voor de mensheid als geheel of voor de mens als persoon. Het observeren van de sterren en de sterrenwielarij, het waarzeggen op grond van de stand van de sterren, dat wij kennen als astrologie of als horoscoop, kent eveneens een lange geschiedenis. Vergeet u niet dat in vele vroegere religies de sterren goden en godinnen waren zoals in de Egyptische of in de Babylonische godenwereld. In het bijbelboek Esther, spelend in de vroeg-Perzische tijd van koning Artaxerxes, Achashveros, zijn in de namen Esther en Mordechai de namen van de Babylonische hoofdgoden Ishtar of Astarte en Marduk terug te vinden. In het hele bijbelboek Esther komt de naam van God niet voor, maar het gaat wel om een wijziging in het noodlot van het Joodse volk, vernietigd worden of overleven. Tactisch optreden van Esther en Mordechai voorkomt de ondergang van de Joden, maar het feest heet *Poerim*, naar het woord *poer* dat lot betekent. En lot is een vreemd woord dat wanneer het niet uitsluitend als toeval wordt opgevat altijd een verbinding met het godelijke handelen heeft gekend. De Babyloniërs hebben zich tot de sterren gewend om het lot van persoon of volk te leren kennen, zij lazen de sterren en vooral de sterrenconstellaties, die wij sterrenbeelden noemen, in het Hebreeuws de *mazzalot*, en zo komen wij terug bij de opvatting van een gunstig lot dat in het woord *mazzal* of *mazzel* besloten ligt: *mazzeltov* betekent 'onder een goed gesternte', een kleine stap nog naar de gedachte aan geluk. Toch ligt hierin de magie van de sterrenbeelden verborgen, in de Joodse liturgie van belang voor zowel sommige dichtwerken ter gelegenheid van het Paasfeest als ook voor de klaagliederen ter herdenking van de verovering van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel. In een derde-eeuws lied wordt het zo geformuleerd:

“Ram huilde toen ons heiligdom werd verwoest: omdat de schapen naar de slachtbank werden gebracht. Stier liet geloei horen: want wij werden op onze nek gezeten. Tweelingen waren verdeeld: want het bloed

van broeders werd als water vergoten. Kreeft probeerde op de aarde te vallen: want wij vielen flauw van de dorst”.

En zo volgen alle twaalf tekens van de dierenriem, allemaal in rep en roer om alles wat er met het Joodse volk, bestaande uit de twaalf stammen van Jacob, is gebeurd, op passende wijze reagerend in overeenstemming met naam en teken. De veronderstelde relatie tussen grote gebeurtenissen en de sterrenhemel heeft niet de status die andere volkeren aan de sterren hebben toegekend. Toch is in deze tijd van supernova's en quasars met een ongeëvenaarde kennis over het heelal de hier bedoelde verbinding nooit helemaal verbroken.

Het is letterlijk niet uit de lucht gegrepen: zon, maan en sterren bestemmen ieder aspect van ons bioritme, de landbouwkalender, de jaarkalender, waarin liturgieën en erediensten besloten liggen. Magie is naast liturgie een alternatief voor de invloed van mensenzijde op het godelijke en meer nog, een poging om kwaad te vermijden, of ziekte en dood te ontlopen. Het Jodendom is in feite een totaalkeuze om het goede te doen en het kwade te laten. Dat is de kernboodschap van de Tora zoals Deuteronomium 30:16-18 weergeeft: “Vandaag leg ik jou de keuze voor: tussen leven en dood, tussen goed en kwaad. Als jij trouw blijft aan God en Zijn geboden en voorschriften in acht neemt, zul jij leven. Als jij je afwendt van God en Zijn geboden en voorschriften niet uitvoert, dan zal het jouw dood zijn”. In de totaalkeuze tussen goed en kwaad is ieder mens, jij en ik, verantwoordelijk. Daarin past bijna geen opvatting over verpersoonlijkt kwaad, alsof jij en ik geen aandeel hebben in het kwaad dat wij uitvoeren of in het kwaad dat ons treft. Het is een lastig dilemma want het is gevaarlijk om al het slechte wat er gebeurt aan eigen fouten en overtredingen te wijten, het is ook gevaarlijk om het kwaad toe te schrijven aan een personificatie. Het Jodendom kent beide wegen en in de magische versie ervan speelt de afweer tegen de gevallen engelen en de kwade geesten een hoofdrol. Opvallend is dat het hier niet om *Satan* gaat, letterlijk Hebreeuws voor tegenstander, die ook de omkeerder wordt genoemd, Grieks *diabolos*, de duivel. Nee, het gaat vooral om schadelijke demonen, angstwekkende geesten, en daarboven uit een soort van anti-Eva, genaamd *Lilith*. Lilith is ook één van de anti-aartsmoeders die in plaats komt van Sara, Rebekka, Rachel en Lea, nu zijn het Agrat, Mahalath, Na'amah en Lilith. In de middeleeuwse leer is zij de echtgenote van Samaël, in het Latijn Asmodeus, van oorsprong een doodsendel. Lilith verschijnt aan mensen in allerlei gedaanten zoals een kat of een gans en is vooral een bedreiging voor pasgeboren baby's die zij probeert te ontvoeren of te doden. Nog tot eind 17e eeuw was het in het Oost-Europese Jodendom gewoon zich tegen Lilith te weren door middel van amuletten en het reciteren van psalmtteksten. Lilith komt veel voor in de Jiddische literatuur, zoals in de boeken van Isaac Bashevis Singer. Uiteindelijk werd Lilith min of meer van haar dominante positie verdreven door het idee van

het boze oog, een minder uitgesproken idee van het kwaad en, het moet gezegd, minder sexistisch. Het boze oog speelt nog steeds in Joodse gemeenschappen van Arabische origine een belangrijke rol.

Wij komen tot een conclusie: er valt genoeg te zeggen over het magische Jodendom. Veel is verdwenen en behoort tot de boeiende historie van de Joodse religie. Er is meer daarvan aanwezig in het moderne, Joodse leven dan wellicht gedacht. Elementen uit de Joodse magie zijn altijd blijven bestaan en dat is het beste te illustreren aan de omgang met de heilige vierletterige naam van God die niet eens in volledigheid uitgesproken kan en mag worden. Alles wat de Godsnaam bevat heeft meer dan gewone betekenis behouden. De tekst in de *mezoezot* aan de deurposten van vele Joodse huizen bevat de Godsnaam die tegen kwaden en ongelukken kan beschermen, vandaar de gewoonte van velen om de *mezoezot* met de hand te kussen. Versleten handschriften en boeken die de Godsnaam bevatten (en dat is de voornaamste reden), mogen niet worden weggegooid maar dienen te worden begraven of weggelegd. Om belediging te voorkomen gebruikten de meeste schrijvers en

kopiïsten in de Middeleeuwen in plaats van de Godsnaam een aanduiding met tweemaal of driemaal de Hebreeuwse letter *jod*. Zo werd de naam van God niet beledigd en kon niet in het ongereede raken. Deze gewoonte is integraal overgenomen in de Islam waar teksten met het woord Allah een speciale behandeling krijgen. Dit traditionele respect voor de naam van God heeft ertoe geleid dat in een synagoge in Cairo tot 1897 meer dan 120.000 handschriften en snippers ervan bewaard zijn gebleven. Dit is de zogenaamde *Genizah*, de opbergplaats voor een grote diversiteit aan teksten waaronder gedeelten uit de Bijbel, talmoedfragmenten, midrasjboeken, synagogale gebeden, gedichten, brieven, contracten en studiemateriaal voor kinderen. Er is van alles en nog wat ontdekt waaruit wij nu leren hoe Joden een duizendtal jaar geleden leefden en geloofden. Misschien is dit wel de grootste magie van het Jodendom, de ontdekkingen aan de Dode Zee en in Qumran en die van Cairo en nu in onze dagen in de bibliotheken van St. Petersburg of Kiev. Zij maken ons weer rijker aan informatie en wetenschap, aan kennis en verwondering over een Joodse traditie die telkens weer leeft en voortleeft.

BOEKBESPREKING

Bas Baanders, *Overgeleverd aan de Toekomst. Emmanuel Levinas en de Talmoed*. Damon, Budel 2007. Geïll., 160 pag., ISBN 978 90 5573 809 0. Prijs: Euro 19,90

Er bestaat een klaslokaal ouder dan tweeduizend jaar waar een onmetelijk, voortdurend uitdijend schoolbord hangt – daarop schrijft generatie na generatie glossen bij eerdere glossen bij nog vroegere glossen, meekrabbelend met de geschiedenis, maar daar ook tegenin schrijvend, van rechts naar links, *ad infinitum*. Dat klaslokaal is de joodse traditie en dat schoolbord de Talmoed, die zelf weliswaar is afgesloten maar nog altijd van extern gepubliceerde toevoegingen wordt voorzien.

Leer en leven

Het beeld van het schoolbord van dichter, essayist Benno Barnard is daarom ook zo treffend, omdat het meteen alles wat met kennisverwerving en -overdracht te maken heeft, oproept. Lessen, leren, leraar, leerling. De Talmoed is de mondelinge Tora. Tenach - de schriftelijke Tora - bestudeer je via Talmoed. Tora is een levenshouding die toegepast en daarom bestudeerd moet worden.

Baanders laat in dit boek zien dat Levinas aan deze millennia oude discussie van uiterst scherpzinnige rabbijnen het zijne bijdraagt. Maar Baanders zelf levert hier en daar op zijn beurt ook weer een eigen bijdrage aan dit proces. Zo wordt anno nu aan de brug van de 'leer' naar het leven gebouwd. Want leer en leven zijn in het Jodendom één: de leer moet 'leefbaar' zijn en het leven in overeenstemming met de leer. En iedereen die de Talmoed bestudeert moet er informatie aan ontleen over de concrete werkelijkheid van zijn eigen tijd. Deze laatste opvatting is van een wonderlijke leermeester van Levinas, Chouchani.

Levinas

De Frans-Joodse filosoof Emmanuel Levinas (1909-1995) is gepokt en gemazeld in de westerse filosofie. Zijn bijdrage daaraan is vooral zijn beschrijving van "het radicale appèl van de ander, dat mij wijst op de grenzen van mijn zelfgenoegzaam leven". Eerst op 37-jarige leeftijd begint zijn vorming tot Talmoed-interpret. De directe aanleiding daartoe is zijn ontmoeting met de raadselachtige Mordechai Chouchani. Iemand zonder vaste woon- of verblijfplaats. "Hij was geen clochard, maar hij leek op een clochard", zegt Levinas ergens. Hij kende de hele Talmoed, inclusief alle commentaren en de commentaren op de commentaren erop, tot in de kleinste details uit het hoofd. Het is zijn verdienste geweest dat hij Levinas heeft laten kennismaken met de Mondelinge Overlevering: de rabbijnse literatuur. Levinas leerde van Chouchani de Talmoed te lezen in samenhang met zijn eigen tijd en de culturen waarin hij leefde, inclusief de (westerse) filosofie. Teksten, die volgens Levinas grondervaringen van het menselijk

bestaan behandelen. Bovendien legde Chouchani de nadruk op het uitgangspunt dat men de Talmoedtekst altijd heeft te begrijpen vanuit het concrete menselijke bestaan. Levinas is zich zijn leven lang blijven beschouwen als een “amateur” en een “zondagstalmoedist” in de uitleg van Talmoedteksten. Om de Talmoed te kunnen lezen zijn niet alleen stevige inspanningen vereist, eigenlijk vergt dat een heel mensenleven, vindt Levinas. Hij zelf is er te laat mee begonnen.

Actualiteit

De Talmoed is een tekst overgeleverd aan, en met het oog op, de toekomst. Die tekst heeft een ontmoeting met een levend mens nodig om tot betekenis te komen. De wijze waarop Levinas dat doet komt kortweg neer op het volgende. Als levend mens ondervraagt hij de Talmoedtekst op betekenis, waardoor die getransponeerd wordt naar een nieuwe context en geactualiseerd in een nieuw tijdperk. Ondervraging, transpositie en actualisatie: dat zijn de kernwoorden van Levinas' Talmoedinterpretatie.

Het boek behandelt slechts twee Talmoedlessen. Een over “vergeven en vergeven worden”, en een over

“recht en rechtvaardigheid”. Het valt niet moeilijk de actualiteit van beide thema's aan te geven. Een hoofdstuk is eraan gewijd *hoe* Levinas de Talmoed leest. Het boek is te beschouwen als een goede en duidelijke inleiding op een systematische aanpak van het Joodse werk van Levinas. Beide Talmoedlessen worden indringend en diepgaand behandeld. De werkwijze van Baanders verradt Joodse empathie en gevoel voor Oosters denken. Evenals Levinas zelf, die als leraar voor een Joods én niet-Joods publiek de rabbijnse literatuur toegankelijk wist te maken, weet Baanders het belang ervan voor niet-talmoedisten anno nu en straks te onderstrepen. Het verdient aanbeveling *alle* Talmoedlessen van Levinas op deze fraaie wijze uit te geven. Dit deel zou een voortreffelijk inleidend deel vormen met zijn vele wetenswaardigheden over omgang met rabbijnse literatuur en verklaring van Joodse begrippen. Het enige dat bij een dergelijke reeks in overweging valt te nemen is om de Franse citaten in het notenapparaat te verwerken en de (uitstekende) vertalingen in de Nederlandse tekst op te nemen.

Jan Veldhuijzen

DE OORLOG DICHTBIJ HUIS

Door Wim Neevel

“Want te klein de woorden om de hel te verbeelden.

De dood heeft geen taal...

En jij als je kunt, breek open mijn mond.”¹

De moord op meer dan 100.000 Joden en Sinti en Roma mag geen getal zijn, maar is 102.000 keer een moord op één mens: een moeder, een opa, een dochter, een broer, een tante, een vriendin, een buurman...

In 2002 vinden veel achterblijvers en familieleden, van wie sommige als baby de oorlog hadden overleefd, op de computers van het Amsterdamse gemeentearchief “de gezichten terug”. Begin juni van dat jaar vond namelijk de officiële ingebruikname plaats van het digitale archief met meer dan twintigduizend oude Amsterdamse marktvergunningen uit de jaren 1912-1950. Tussen die twintigduizend kaarten zitten duizenden pasfoto's waaronder die van Joodse handelaren. Bijna geen van deze mensen keerde terug uit de oorlog. En ondertussen zitten wij oog in oog met hun teloorgang. De bewoners van de oude buurten verschijnen één voor één in beeld. Hun gezicht keert terug.

En op 27 april 2005 wordt het Digitaal Monument van de Joodse Gemeenschap in Nederland gepresenteerd aan de buitenwereld. Het is een interactief monument geworden, want de hoop is dat

velen nog informatie over al die vooroorlogse Joodse Nederlanders op www.joodsmonument.nl zullen toevoegen. Het wil de Joodse gemeenschap aan de vooravond van de ramp in herinnering brengen en houden. Velen die op de site worden genoemd hebben hiermee “een ponem”, een gezicht, gekregen. En in de sjoa-educatie kunnen leerlingen hiermee wellicht wat dichterbij het gebeuren van toen worden gebracht. Alles en iedereen krijgt zo immers een duidelijke structuur en elk verhaal een eigen gezicht. Het Joods Digitaal Monument zal steeds meer het eerbewijs gaan worden aan de ruim honderdduizend mannen, vrouwen en kinderen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland als Jood zijn vervolgd en die de shoah niet hebben overleefd. De site toont op het openingsscherm 110.000 puntjes en kleine streepjes in verschillende kleuren die de herinnering aan elke naam levend proberen te houden. Prof.dr. Isaac Lipschits, de motor

achter het Joods Digitaal Monument in wording, zegt in een interview:² “Ik heb problemen met de individualisering van de holocaust, zoals met Anne Frank. Die totale aandacht op één persoon is strijdig met de filosofie achter ons Digitaal Monument, gebaseerd op de bijbelse opdracht de naam van iedere Jood in herinnering te bewaren”.

Het verleden dichtbij huis ervaren. Dat wil ook het Herinneringscentrum Kamp Westerbork bereiken, met name door te focussen op het persoonlijke verhaal. Hoe presenter je de verschrikkingen uit de jaren 1940-1945 als “aantrekkelijke” lesstof voor het onderwijs? Je zult moeten laten zien wat de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog waren in de eigen omgeving van de leerlingen. Hiermee wordt voorkomen dat geschiedenis voor leerlingen alleen maar een aaneenschakeling van begrippen, namen en jaartallen is. Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Vechtdal College in Ommen zijn in dit kader in het schooljaar 2006-2007 een bijzonder project gestart. Kort gezegd: door leerlingen van de twee Havo-3-klassen werden, met het project *De oorlog dichtbij huis*, de levensverhalen van de Joodse leerlingen van de Quakerschool Eerde onderzocht. Op vrijdag 15 juni 2007 presenteerden zij de resultaten van hun onderzoek in het gemeentehuis van Ommen en werd daar de door hen verzorgde tentoonstelling *En toen waren er nog maar negen...* geopend. De naam van deze tentoonstelling heeft betrekking op de negen Joodse leerlingen die tot het laatst op de Quakerschool in Eerde bleven en uiteindelijk toch om het leven werden gebracht.

De foto's van deze negen Joodse leerlingen werden recent ontdekt in het gemeentearchief van Ommen toen een medewerker van het Herinneringscentrum ter voorbereiding op het project alvast een kijkje in het lokale archief nam. Aanvankelijk was het de bedoeling dat de leerlingen van het Vechtdal College op zoek zouden gaan naar de verhalen van de Joodse inwoners in Ommen. Toen de dienstdoende archivaris een opmerking maakte over Joodse leerlingen van de Quakerschool en er een enorme hoeveelheid informatie beschikbaar bleek te zijn, werd de opdracht voor de Havo-3-leerlingen volledig toegespitst op de Quakerschool.

Met dit educatieve project zijn de dramatische levensverhalen van Rosemarie Oppenheimer, Hermann Isaak, Klaus Walter Metz, Ernst R. Reiss, Ernst Ludwig Binswanger, Walter Vohssen, Klaus Seckel, Bernd J. Leffmann en Ursula Bein niet voor altijd in de geschiedenis verdwenen. Maar toch... Op vrijdag 9 april 1943 werden hun rugzakken dicht gespt. Overijssel wordt met nog zeven andere provincies de volgende dag “Judenrein” verklaard. Op het station van Ommen meldt zich die volgende dag een groepje jongeren om naar kamp Vught te vertrekken. Het zijn Duits-Joodse vluchtelingen die op de Quakerschool een opleiding volgden die hen moest voorbereiden op een emigratie naar Palestina. Met hun vertrek *verdwijnt* voorlopig de herinnering aan de

Joodse bewoners van kasteel Eerde, waar de Quakerschool was gevestigd. Hoewel... verdwijnt?

Eén van de leerlingen, Klaus Seckel – hij staat linksonder op de foto – heeft in zeven dagboeken zijn ervaringen op het internaat opgeschreven. Het dagboek is al in 1961 als “Die Tagebücher des Klaus Seckel” verschenen en het was in het archief van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork aanwezig. Als achtjarig Duits-Joods jongetje kwam hij in 1937 op de Quakerschool in Eerde bij Ommen. In zijn 4e boek beschrijft hij hoe in oktober 1941 alle niet-arische leerlingen en leraren worden gescheiden van de overige leerlingen en worden ondergebracht in de dependance de Esch. En zo schrijft hij ook op 4 april 1943 in z’n laatste boek over zijn vertrek: “Am 30 bekamen wir die Nachricht bzw es stand in der Zeitung dass die Provinz J frei gemacht würde, man käme nach Vught”. Judenrein, of zoals Klaus Seckel het opschrijft: “J frei”, betekende dus dat hij als veertienjarige vanuit het relatief veilige Ommen, samen met nog acht andere leerlingen, naar Vught moest vertrekken.

Dit groots opgezette samenwerkingsproject van het Vechtdal College en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, met financiële hulp van de gemeente, was ook een goed praktijkvoorbeeld van het Quakeronderwijs. Bij het onderwijs aan de Joodse leerlingen op Eerde werd veel aandacht geschonken aan praktijkvakken, cultuur, literatuur en muziek. In dit educatieve project werd onder de bezielende leiding van teken- en geschiedenisleraar Bruin Feijen ook op een totaal andere wijze aan geschiedenis gedaan. “Tel maar na: zo’n project bestaat niet alleen uit geschiedenisboeken lezen en onderzoek doen, maar ook uit interviews doen, filmen, een website bouwen, informatie verzamelen, teksten in het Duits en Engels vertalen, timmeren, zagen, verven en vooral

samenwerken” zegt een enthousiaste heer Feijen. “De kinderen worden geconfronteerd met leeftijdgenoten. Als ze de foto’s van de Joodse kinderen bekijken en zich realiseren wat er met hen is gebeurd, gaat dat hen niet in de koude kleren zitten”. Zo heeft ook een groepje dezelfde reis afgelegd naar Vught – zoals de leerlingen van de Quakerschool dat in 1943 deden – omdat ze als opdracht hadden een documentaire te maken over de plekken waar de Joodse leerlingen waren geweest.

De verlichte goudgele “dozen” in de grote donkerpaarse panelen herbergen een schat aan informatie over het Quakeronderwijs dat rond het midden van de vorige eeuw op Eerde gegeven werd en over de lotgevallen van de achttien Joodse leerlingen die tijdens de oorlog op het landgoed woonden. Vier leerlingen hebben uiteindelijk de oorlog overleefd. Sinds 1999 staat bij Eerde een gedenksteen met daarop de namen van de veertien Joodse leerlingen waarvan het opschrift op de steen meldt: “... who were deported and perished in the Holocaust”. Een eenvoudig rekensommetje leert: met 18 Joodse leerlingen

begonnen, 4 leerlingen overleven, 9 worden op transport gezet naar Vught, dus zijn er 5 geweest die voortijdig zijn gevlucht en zijn ondergedoken.

Eén van hen was Steffi Pinner (foto hiernaast), die bij een razzia in Amsterdam werd opgepakt en op 23 juli 1943 in Sobibor werd vermoord. In de tekst bij haar foto op de tentoonstelling lezen we: “...transported to Sobibor where she gets executed at the moment of arrival.” en in het Duits: “....sofort nach der Ankunft umgebracht”. De tekst in het Nederlands sluit af met: “Steffi is 18 jaar geworden”.

Van 15 tot en met 29 juni was de expositie in het Ommer gemeentehuis te zien, daarna ging ze tot 28 augustus naar het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Volgens een persbericht werd in Westerbork door de bezoekers met veel waardering gereageerd op de tentoonstelling. Die lovende reacties zijn goed te begrijpen, want op de tentoonstelling zijn naast de gebruikelijke voorwerpen en schriftelijke informatie ook een door de leerlingen gemaakte website te raadplegen en zijn er een tweetal zelfgemaakte documentaires op beeldscherm te zien.

Van 15 maart t/m 4 mei is de tentoonstelling te zien in het Historisch Centrum Overijssel aan de Eikenstraat te Zwolle. Daarna verhuist ze nog naar het voormalige concentratiekamp in Vught.

Noten en bronnen

1. Enkele regels uit een gedicht van de Israëlische dichteres Lea Goldberg (1911-1970)
2. Het interview is te vinden in Joods Journaal nummer 31 / voorjaar 2005.

Andere bronnen waren:

- Trouw, 3 juni 2002;
- Levend Joods Geloof, nr. 5, Sjawoeet 2005.

Veel informatie over het educatieve project is ontleend aan artikelen uit:

- Schooljournaal, 11e jaargang, 28 april 2007;
- Stentor Zwolse Courant Vechtdal, 15 juni 2007.

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaïca bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie omvat onder andere titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de stichting. Enkele nieuwe aanwinsten die het vermelden waard zijn:

- **Abicht, Ludo**, *Geschiedenis van de Joden van de Lage Landen*. 944.7. Goed leesbaar overzicht van de geschiedenis van de Joden in België en Nederland vanaf 1349 tot heden.
- **Tanach**, *Hebreeuwse en Nederlandse tekst*. 226.1. De Tenach (Tora, Neviem en Ketoeviem) in het Hebreeuws met daarnaast in kolommen de Nederlandse vertaling volgens de Nieuwe Bijbel Vertaling 2004
- **Sidur Ha'Chidush**. / Sidur voor Shabbat. 226.1. Een uitgave van Beit Ha'Chidush, met afbeeldingen en muziek.

Op cursusavonden is de bibliotheek (in het leslokaal) geopend vanaf ca. 7 uur.

Dicky Koffeman–Wielenga.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR 2008

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl. In deze agenda zijn geen datums van cursussen van de stichting meer opgenomen. Men kan die vinden in de folder met het **cursusprogramma** 2007-2008 en op onze website. Een folder kan worden aangevraagd via ons e-mailadres of telefonisch (038-4536647).*

zo 6-1 Tentoonstelling *Joods leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: €2,50.

wo 16-1 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Jaarvergadering. Aanvang: 19.00 uur. Aansluitend Dr. Marcus van Loopik over 'Abraham'. Aanvang: 19.45 uur. Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle

do 24-1 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoogeveen. 'Oase van Vrede', Neve Shalom in het Hebreeuws, Wahat al-Salam in het Arabisch. Dhr. Frans Zantkuijl met 2 documentaires over dit bijzondere dorp tussen Jeruzalem en Tel Aviv. Aanvang 19.45 uur. Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoogeveen. Toegang gasten: €4,-.

zo 3-2 Tentoonstelling *Joods leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: €2,50.

zo 2-3 Tentoonstelling *Joods leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: €2,50.

wo 5-3 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Drs. J. van der Sluis over 'Over mogelijkheden tot conflictoplossing in het Midden Oosten' (met beeldmateriaal). Aanvang: 19.30 uur. Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle.

ma 17-3 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoogeveen. 'Het Joodse verzet tijdens het Engelse Mandaat'. Rabbijn J.J.P. Boosman (Krijgsmachtrabbijn). Aanvang 19.45 uur. Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoogeveen. Toegang gasten: €4,-.

zo 6-4 Tentoonstelling *Joods leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge incl. rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.30 uur. Toegang volwassenen: €2,50.

Vrede tussen Israëliërs en Palestijnen ?

Wie zegt dat vrede tussen Israël en Palestina niet mogelijk is? Kom donderdag 24 januari 2008 naar het Genootschap Nederland-Israël, Goede Herder-kerk, Middenweg 14, Hoogeveen. Aanvang 19.45 uur. Op deze avond worden 2 documentaires vertoond over Neve Shalom-Wahat al Salam. Dit dorp in Israël, gelegen tussen Jeruzalem en Tel Aviv, is in 1970 gesticht door broeder Bruno Hussar. Hij had destijds een droom dat er een andere weg naar vrede mogelijk moest zijn: Joden en Arabieren c.q. Joodse en Palestijns-Arabische Israëli's zouden met wederzijds respect voor elkaar in vrede samen moeten kunnen leven. Zo stichtte hij zijn Oase van Vrede of wel 'Neve Shalom' in het Hebreeuws, 'Wahat-al-Salam' in het Arabisch. Anno 2007 telt dit dorp ruim zestig gezinnen waarvan de helft Joods en de andere helft Arabisch is. Het kent een democratische bestuursvorm en is als een coöperatie georganiseerd. Als dorp is het officieel in Israël erkend en onderdeel van een grotere gemeente. Men is niet gelieerd aan enige politieke partij. Meer dan 300 families staan op een wachtlijst om toegelaten te worden tot het dorp. De heer Frans Zantkuijl is voorzitter van de Vriendenstichting Neve Shalom-Wahat-al-Salam Nederland, hij zal een toelichting verzorgen en vragen beantwoorden. Gasten zijn van harte welkom van hen wordt een bijdrage van €4,- gevraagd. Nadere informatie: Len van Til (0528-264785).

Antisemitisme in de christelijke theologie

Op maandag 28 januari 2008 wordt in de Rode Hoed in Amsterdam een conferentie gehouden over "Luther en zijn leugens, Antisemitisme in het hart van de christelijke theologie". 's Morgens zal dr. René Süß, schrijver van het boek "Luthers theologisch testament. Over de Joden en hun leugens", een inleiding houden over dit heikele onderwerp. Na de lunch zal er in groepen en plenair gediscussieerd worden over dit thema dat door de Kerken al te gemakkelijk genegeerd of terzijde wordt geschoven. De studiedag wordt georganiseerd door het Platform Appèl Kerk en Israël, een groep die stem tracht te geven aan de kerkelijke opdracht tot onopgeefbare verbondenheid met Israël. Informatie over deze dag is te vinden op de website: www.appelkerkenisrael.nl, of aan te vragen via info@appelkerkenisrael.nl (0343-521319)

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt €7,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (secretaris a.i.)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- B. Mikers (penningmeester)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de voorzitter (038-4536647) of via ons emailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de Vrij-Leerhuiscursussen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: €2,50 per persoon; voor kinderen €1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 april 2008. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van maart te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of per email zijn ontvangen op info@judaica-zwolle.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

UIT HET BESTUUR

Onze oproep bij de Samuël Hirschlezing voor vrijwilligers heeft twee nieuwe krachten opgeleverd. Een van beiden is Mieke van Harten-Wondergem uit Zwolle, die in de loop van januari de administratie van de Stichting op zich zal nemen. De andere is Marieke de Graaf eveneens uit Zwolle, die zich in januari zal aansluiten bij de werkgroep cursussen. We heten beiden van harte welkom en hopen dat zij hun bijdrage aan het werk van de stichting de komende tijd als zinvol zullen ervaren.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Michael Canter, Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Renate van Vuure-Redout.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Dick Broeren, Lidy van Dam, Dick Klasen, Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet, Wil Wolters.

De werkgroep zal in januari weer bijeenkomen om de voorbereidingen voor het cursusprogramma 2008-2009 op te starten. Wie ideeën voor cursusonderwerpen heeft kan die doorgeven aan de secretaris van de werkgroep Dick Klasen (email info@judaica-zwolle.nl).

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit emailadres bijvoorbeeld rondleidingen voor groepen in de synagoge aanvragen, toezending van het cursusprogramma of om andere informatie vragen..